

Дидактична роль рефлексії та рефлексивних умінь в освітньому процесі з хімії

Горбатюк Н.М.
Кулик Ірина

Всі ми добре розуміємо, що ефективність навчання хімії в значній мірі залежить від чіткої та гнучкої організації навчального процесу на уроці, від вміння вчителя враховувати реальне засвоєння матеріалу кожним учнем та їх індивідуальні особливості.

До сучасного року хімії висувається безліч вимог. Серед них ми можемо виділити групу, яка ратує за збереження фізичного та психічного здоров'я учнів. Все це допомагає вчителям дозувати навчальне навантаження, а також зупинити втому органів чуття учнів. У цей ряд ми можемо вписати і рефлексію.

Тлумачний словник трактує рефлексію як самоаналіз.

Рефлексія – це не просто знання або розуміння суб'єктом самого себе, але і виявлення того, як інші знають і розуміють „рефлектуючу” особу, його особистісні особливості, емоційні реакції і когнітивні (пов'язані з пізнанням) уявлення. Коли змістом цих уявлень виступає предмет спільної діяльності, розвивається особлива форма рефлексії – предметно – рефлексивні відносини. В складному процесі рефлексії дані як мінімум шість позицій, які характеризують взаємне відображення суб'єктів [1].

Особистісна рефлексія розуміється як дослідження самою людиною своєї ефектно – потрібної сфери, яка виникає в процесі спілкування, причому в конфліктних ситуаціях. Здійснюючи особистісну рефлексію, людина досліджує себе як суб'єкта спілкування і отримує про себе як про особистість нове знання. Характерною рисою особистісної рефлексії є дослідження людиною свого внутрішнього світу і поведінки в зв'язку з переживаннями інших людей, учасників конфлікту. В результаті такого дослідницького процесу людина постає перед собою в новому світлі, оскільки співвіднесення своїх почуттів і переживань з почуттями і переживаннями іншої людини дозволяє їй побачити конфліктну ситуацію і себе в ній начебто з боку (децентрація), а це сприяє більш правильній оцінці власної поведінки.

Рефлексія – це вміння суб'єкта виділяти, аналізувати і зіставляти з предметною ситуацією свої власні дії. З психологічної точки зору рефлексія являє собою явище багатопланове, специфічне за структурою і умовою формування. Вона охоплює такі види діяльності, як: зіставлення умов та цілей, виявлення засобів і способів перетворення об'єкта в даній ситуації, визначення (достатньо чи недостатньо) їх для досягнення цілей, розробку крокової стратегії, облік та обробка зворотної інформації. Повнота дослідження суб'єктом цих моментів при розв'язанні завдань може бути різною.

Сучасна педагогіка під рефлексією має на увазі самоаналіз діяльності (осмислення людиною власних дій) і її результатів, міркування про свій внутрішній стан, самопізнання й самоусвідомлення [2].

Мета рефлексії – згадати й усвідомити цілі діяльності та процес її проведення (способи, проблеми, шляхи їх вирішення), порівняти й співвіднести

отримані результати із запланованими та відкоригувати цілі й напрями наступної діяльності.

Якщо у людини рефлексія відсутня, то це значить, що її внутрішній світ, її духовність, моральність відсутні, а вона сама стає повністю залежною від зовнішніх факторів, впливів, обставин. Така людина перетворюється у функціонера, який виконує чужу волю, побажання, а це значить, що вона втрачає можливості й здібності до морального розвитку.

Механізми розвитку рефлексії полягають не тільки в психологічній основі, але є й педагогічною сутністю, що створює реальну можливість впливати на розвиток самосвідомості. Процес розвитку самосвідомості особистості передбачає когнітивне відображення дійсності (самопізнання), емоційний компонент ставлення до дійсності (самоствавлення) та вольовий компонент (саморегуляція).

Рефлексія може бути як індивідуальною так і колективною. Колективна й індивідуальна рефлексія мають свої особливості.

Індивідуальну рефлексію слід активізувати з метою вироблення навичок і вмінь керувати власною самосвідомістю. Це – самоаналіз, самосприймання, самопереконавання, самонаказ, самоконтроль, самоподолання, самопокарання, самопізнання та ін. Яскравим прикладом індивідуальної педагогічної рефлексії є самоаналіз уроку та педагогічне портфоліо.

Розвиток *колективної рефлексії* сприяє аналізу здобутих результатів, труднощів й шляхів їх подолання, досягнення намічених цілей, участь кожного в спільній діяльності, осмислюють свої відчуття, порівнюють їх з відчуттями й міркуваннями колег. Якраз цей вид педагогічної рефлексії слід здійснювати на засіданнях МО.

Рефлексія може здійснюватися в усній або письмовій формі.

Усна рефлексія має на своїй меті оприлюднення власної позиції, її співвідношення з думкою інших людей. Часто школярі говорять про те, що висловлення своїх думок у формі розповіді, діалогу або питань допомагає прояснити деякі значущі проблеми.

Але, більшість вчених – психологів і педагогів, в том числі відмічають, що більш важливою для розвитку особистості є *письмова рефлексія*[5].

Методика проведення рефлексії на уроці хімії включає такі етапи:

1. Зупинка дорефлексійної діяльності. Усяка попередня діяльність має бути завершена чи призупинена. Якщо виникли труднощі в розв'язанні проблеми, то після рефлексії її розв'язання може бути продовжене.

2. Відновлення послідовності виконання дій. Усно чи письмово відтворюється все, що зроблено, в тому числі й те» що, на перший погляд, здається дріб'язковим.

3. Вивчення відтвореної послідовності дій з точки зору її ефективності, продуктивності, відповідності поставленим завданням тощо. Параметри для аналізу рефлексійного матеріалу із запропонованих вчителем.

4. Виявлення й формулювання результатів рефлексії. Таких результатів може бути виявлено кілька видів:

- предметна продукція діяльності - ідеї, пропозиції, закономірності, відповіді на запитання тощо;
- способи, які використовувались чи створювались в ході діяльності;
- гіпотези щодо майбутньої діяльності.

5. Перевірка гіпотез у подальшій діяльності.

Важливим фактором, що впливає на ефективність рефлексії в навчанні з хімії, є різноманітність її форм і прийомів, їх відповідність віковим та іншим особливостям дітей. Рефлексія не повинна бути лише вербальною - це можуть бути малюнки, схеми, графіки тощо.

Рефлексія тісно пов'язана з іншою важливою дією - постановкою мети. Формулювання учнем мети свого навчання передбачає її досягнення і подальшу рефлексію усвідомлення способів досягнення поставленої мети.

Можлива рефлексія стосовно самої рефлексії, спрямована на вдосконалення процесу самопізнання.

Учителю хімії варто замислитися над тим, що підбиття підсумків - це дуже важливий етап уроку.

Урок добігає до кінця. На цьому етапі багато вчителів хімії схильні розслабитися і провести коротке, нечітко структуроване обговорення; усі погоджуються, що все було цікаво (наприклад, рольова гра вдалася, вправу виконали на відмінно тощо), і цим справа закінчується. Учитель залишає клас з почуттям виконаного обов'язку, учні розходяться з почуттям, що спробували щось новеньке.

На жаль, вони не врахували, що підсумки є найважливішою частиною уроку. Саме тут з'ясовується зміст зробленого; встановлюється зв'язок між тим, що вже відомо, і тим, що знадобиться дітям у майбутньому.

Отже, функції підсумкового етапу уроку хімії:

- прояснити зміст опрацьованого;
- порівняти реальні результати з очікуваними;
- проаналізувати, чому сталося так, а не інакше;
- зробити висновки;
- закріпити чи відкоригувати засвоєння;
- намітити нові теми для обмірковування;
- установити зв'язок між тим, що вже відомо, і тим, що потрібно засвоїти, навчитись у майбутньому;
- скласти план подальших дій.

Очевидно, що ключовою функцією підсумків буде повернення до результатів навчання і можливість переконатися, що учні їх досягли.

Стадії підсумкового етапу уроку хімії:

- 1) установлення фактів (що відбулося?);
- 2) аналіз причин (чому відбулося?);
- 3) планування дій (що нам робити далі?)

Технологія проведення підсумкового етапу

На першій стадії: використовуйте відкриті запитання: як? чому? що?; виражайте почуття; наполягайте на описовому, а не оціночному характері коментарів; говоріть про зроблене, а не про те, що могло бути зроблене.

На другій стадії: запитуйте про причини (Чому? Як? Хто?); заглибтеся у відповіді (Чому цього немає? Що було б, якщо ...?; шукайте альтернативні теорії (Чи є інша можливість?; доберіть інші приклади (Де ще відбувалося щось подібне?; наведіть думки незалежних експертів.

На третій стадії: домагайтеся, щоб учні взяли на себе зобов'язання щодо подальших дій [4].

На уроці хімії при великому обсязі теоретичного та практичного матеріалу розвиток рефлексії дозволяє учням осмислити, як мінімум, три аспекти діяльності:

- практичний («Що я зробив?», «Що є головним результатом?»);
- технологічний («У який спосіб я це зробив?», «Який алгоритм діяльності?»);
- світоглядний («Для чого я це роблю?», «Чи відповідає отриманий результат поставленій меті?», «Навіщо мені це потрібно?», «Які зміни можуть статися зі мною, якщо я зроблю цю роботу добре? А що буде, якщо я зроблю її погано?» тощо).

Завдання вчителя під час навчання хімії – зберегти й розвинути наявні рефлексивні вміння та навички, організувати роботу з формування й розвитку нових, необхідних для подальшого навчання та професійного самовизначення, з урахуванням вікових психологічних особливостей підлітка, його навчальних потреб.

Оскільки рефлексія відображає чотири сфери людської сутності (фізичну, сенсорну, інтелектуальну й духовну), то й розвиток рефлексивних умінь учнів можна проводити на всіх етапах уроку з урахуванням складу класу, рівня розвитку навчальних компетентностей, сформованих елементарних рефлексивних навичок [3].

Таким чином, рефлексія відіграє важливу роль в житті кожної людини на протязі всього її існування, даючи їй певні знання про себе саму та оточувальних її людей, а головне – даючи змогу та вміння подивитися у саму себе.

Список використаних джерел

1. Психолого – педагогический словарь / [сост. Е. С. Рапацевич]. – Мн. : Современное слово, 2006. – 928 с.
2. Шмелева Т. В. Языковая рефлексия / Т. В. Шмелева // Энциклопедический словарь – справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты / [под ред. А. П. Сковородникова]. – М. : Флинта, 2005. – С. 809-810.
3. Краевский В. В. Основы обучения. Дидактика и методика : учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / В. В. Краевский, А. В. Хуторской. – М. : Издательский центр «Академия», 2007. – 352 с.
4. http://osvita.ua/school/lessons_summary/in_lit/4431
5. <http://osvita.ua/school/theory/1992>